

KÓNYA Anna

A Szent Katalin domonkos kolostor temploma Church of the Saint Catherine Dominican convent

Margit tér-Miklós utca,

Helyrajzi szám: 602, műemlék, műemléki törzsszám: 4729

A veszprémi domonkos apácák temploma és kolostora a várhegytől északnyugatra, a Benedek-hegy lábánál, a Séd bal partján állt, a kolostorról elnevezett egykori Szent Katalin-városrészben. A mára csak romjaiban, részlegesen fennmaradt együttes építéstörténete, középkori elrendezése és megjelenése a ma is látható épületmaradványok mellett írott források, archív képi dokumentumok és régészeti kutatások alapján részben rekonstruálható.

A kolostorra vonatkozó legkorábbi írott forrás Bertalan veszprémi püspök 1240-es oklevele, melyben a Szent Katalin tiszteletére általa építtetett templomról, az ide telepített apácaközösségről és a kolostor fenntartására rendelt jövedelmekről számol be. A kolostor első temploma – egy egyhajós, a mainál rövidebb, egyeneszáródású szentéllyel rendelkező épület – minden bizonnyal már állt ekkor; a következő évben a már működő apácaközösség öt tagja a tatárok elől Dalmáciába menekült. Árpád-házi Szent Margit, akit szülei, IV. Béla és Laszkarisz Mária királyné fogadalomból apácának adtak, négyéves korától, 1246-tól, egészen 1252-ig, a Nyulak-szigeti domonkos apácakolostor elkészültéig a veszprémi kolostorban nevelkedett. A Margit szenttéavatási peréhez készült 1276-os tanúvallomások a veszprémi kolostor életének értékes dokumentumai; egyes beszámolók egyúttal arra utalnak, hogy az apácaközösség már az 1230-as évek-

ben fennállhatott. Az épületegyüttes Margit-romként való, közkeletű megnevezése neves lakója emlékét őrzi. Szintén a kolostorban élt a domonkosok körében szentként tisztelt, Krisztus stig máit elnyerő Boldog Ilona egészen 1240 (más források szerint 1270) körül bekövetkezett haláláig. 1275-ben Izabella királyné a veszprémi domonkos apácáknak és a nekik segédkező prédikátor testvéreknek adományozta a Szent Katalin-városrészt az innen Jutasra vezető utcával és a Szent Benedek-szikla alatti malommal együtt.

A kolostorra vonatkozó, a 15. század utolsó évtizedeiben kelt oklevelek vizsgálata újabban kimutatta, hogy a minden bizonnyal ekkorra lecsökkent létszámú domonkos apácaközösséget 1480 körül felszámolták, és a kolostort annak birtokaival együtt pápai engedéllyel egy Veszprémben újonnan alapított obszerváns domonkos férfikonventre ruházták át. A források ugyanekkor az épületegyüttesnek mind az isentisztelet, mind a lakhatás méltó feltételeit nélkülöző, elhanyagolt állapotáról, valamint a helyreállítási munkálatok finanszírozása céljából történő birtokeladásokról számolnak be. Míg egy 1476-os oklevél szerint a malomhelyük eladásából származó pénzt az apácák a templom és tetőzete javítására fordították, egy 1480-as irat a kolostor falainak romos állapotát és az újjáépítés szükségességét hangsúlyozza, egy 1484-es oklevél pedig az áldatlan állapotokat a korábban

117. kép

A domonkos apáca kolostor templomának romjai

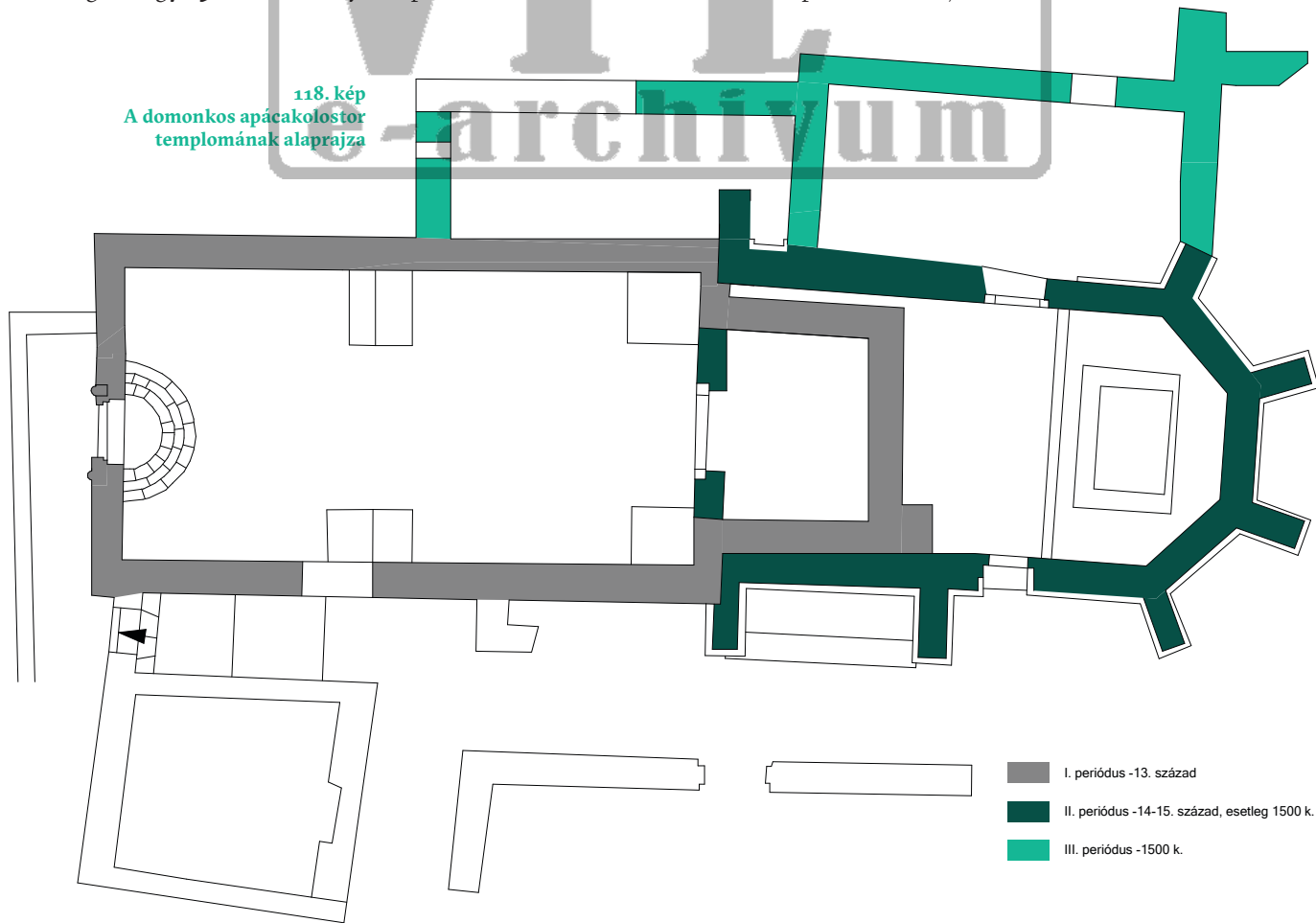
itt lakó apácák gondatlanságának tulajdonítja. 1495-ben a veszprémi konvent tagjai engedélyt kaptak, hogy a domonkos provincia területén egy évig gyűjtést rendezhessenek templomuk helyreállítására.

A gótikus templom keltezhető részletformái, a szentély és a sekrestye in situ fennmaradt gyámkövei az írott forrásokkal összhangban egy 1500 körül lezajlott építkezésre utalnak. A

kutatás ugyanakkor felvetette annak a lehetőségét is, hogy a középkor végére kialakult épületegyüttes nem egyetlen, 1500 körüli építési periódus, hanem több, részben ezt megelőző gótikus átépítés eredménye. Ezek során az Árpád-kori hajót megtartva a templomot meghosszabbított, sokszögzáródású szentéllyel bővítették. A szentély északi oldalához egy szélesebb, ettől nyugatra pedig egy keskenyebb, a hajóból nyíló mellékteret (föltehetően egy sekrestyét és egy kápolnát) építettek; az 1521-ben említett, Szűz Máriának szentelt oltárt magában foglaló kápolna talán az utóbbival azonos. A szentélyt és a hozzá kapcsolódó sekrestyét késő gótikus téglabordás boltozattal fedték. Az eredeti diadalívet utóbb falazással szűkítették, a szentélyrekesztőfal közepén nyíló kőkeretes ajtó biztosította az átjárást a hajó és a szentély tere között.

A templomtól délre elhelyezkedő kolostor építéstörténete és teljes alaprajza nem ismert, az ásások során csak az épület északnyugati helyiségének és a kerengő északi szárnyának feltárására került sor. Feltételezhető, hogy a források szerint az apácáktól alig lakható állapotban átvett épületet 1500 körül, a templommal együtt szintén felújították a férfikonvent igényeinek megfelelően (erre az építési periódusra utalhat egy 1525-ös oklevél azon rendelkezése, mely szerint Pécsi Mihály veszprémi prior megtarthatja a kolostorban általa korábban építtetett cellát).

118. kép
A domonkos apáca kolostor
templomának alaprajza

119. kép
A kolostortemplom szentélyének romjai,
a szentélyrekesztő maradványaival

Míg az 1520–30-as évek írott forrásai ekkor még működő kolostorra utalnak, a konvent legkésőbb a vár 1552-es török bevételekor minden bizonnyal megszűnt. Az elhagyott épületegyüttes a hódoltság idején pusztulásnak indult; egy, a vár 1593-as török ostromát ábrázoló korabeli metszeten a kolostor a Szent Katalin-városrészsel együtt romként tűnik fel. A templomrom állapotát dokumentáló első modern kori képi forrás Römer Flóris vázlatkönyvének rajza, mely a szentélyboltozat bordaíndításainak mára elpusztult részleteit is megörökíti. Az épületegyüttest ábrázoló, a 19. század végén és a 20. század elején készült fényképfelvételeken megfigyelhető a szentély déli oldalához épült újkori lakóház a romos szentélyfalak által határolt kerttel.

A templom és a kolostor ásatására 1936-ban került sor, Rhé Gyula régész, veszprémi múzeumigazgató vezetésével. Rhé a kolostor romjaira épült ház elbontása után feltárta a templomnak addig az újkori feltöltés által takart részleteit, azonosítva a 13. századi szentély, az északi mellékterek és a kolostor ma látható részeinek alaprajzát, illetve a szentélyrekesztőt, a gótikus szentély főoltárát és az előtte húzódó kőlépcsőt. A

feltárás alaprajzán Rhé összesen öt, utólag a falakhoz illesztett faltömböt jelöl, melyek közül a hajó északkeleti és délkeleti sarkában elhelyezkedők mellékoltárok voltak, az északi és déli hajófal közepén levők pedig talán egy olyanfajta apácakarzat alapozásai, amilyen a Margit-szigeti domonkos apácakolostorban is elfoglalta a hajó nyugati felét. Egy a feltáráskor készült felvételen megfigyelhető a hajó északkeleti sarkában álló tömboltár és a szentélyrekesztő kapuja szárkövének in situ feltárt részlete. A munkálatok után a romokat konzerválták. 1960 körül a kolostor romjaira, a feltárt részlektől délre, lakóház épült.

Az 1953-as újabb helyreállítás után az 1960-as évek közepére az elhanyagolt, legeltetésre és futballpályának használt rom együttes falai tovább pusztultak. A romok újabb konzerválására 1966-ban, Schönerné Pusztai Ilona (Országos Műemléki Felügyelőség) tervei alapján került sor. A helyreállítást megelőző régészeti kutatás során Dax Margit hitelesítette Rhé ásatásának eredményeit. 2002-ben Rácz Miklós készítette el a templomrom építészeti felmérését. Az épületegyüttes legutóbbi helyreállítása Máté Zsuzsanna (Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat) tervei alapján valósult meg 2009 és 2011 között egy, a Séd-völgyi műemlékeket és tájképi környezetüket érintő, nagyobb léptékű beruházás keretében.

Ekkor a romok állagvédelmének elvégzése mellett a kolostori életre utaló elemeket (labirintus, kút) tartalmazó teret és díszkertet is kialakítottak az épületegyüttestől keletre.

Az épületegyüttes nyugati és a templomhajó északi oldalát egy, az 1940-es években emelt támfal határolja. Az egykori gótikus templomból ma a hajóval csaknem megegyező szélességű, nyújtott arányú, a nyolcszög három oldalával záródó, támpilléres szentély északi fala és záródása áll a legmagasabban. A 13. századi, egyeneszáródású szentély, valamint a hajóhoz és a szentélyhez északról kapcsolódó mellékterek Rhé által feltárt, majd visszatemetett alapjait megkülönböztető kőburkolat jelzi.

A templom nyugati kapuja és a külsőnél mélyebb járószintű hajóba vezető, négy félköríves fokból álló lépcső a 13. századi periódushoz köthető. A kapuból kétoldalt vörös homokkőből készült lábazati kövei maradtak fenn, melyek alapján a bejáratot egy-egy lizéna elé állított háromnegyedoszlop fogta

közre. A hajóban a Rhé vázlatán jelölt faltömbök – köztük a szentélyrekesztő előtt álló, az archív fotókon még kivehető mellékoltárok – már nem állnak. A szentélyrekesztő még meglévő északi felét a korábbi diadalív váltakozó vörös és szürke kváderekből álló szegélye tagolja; a szentélyrekesztő elpusztult déli falát téglakiegészítés érzékelteti, benne az északinak megfelelő, rekonstruált kvádersorral.

A törtkőből épült szentélyfal északi oldalán két téглаágyba beépített, tölcseres formájú, pálcákkal tagolt konzol maradt fenn, melyek az 1500 körül épült csillag- vagy hálóboltozatot tartották. A nyugati konzoltól balra nagyméretű fakeresztet helyeztek el (hasonló kereszt látható a szentély északi falán már az 1936-os feltárás körüli felvételeken is). A szentély déli falán egy, a kerengőfolyosóra nyíló ajtó maradványa, ettől balra szegmensíves fülke található. A szentély északi falán nyíló szemöldökgyámos sekrestyeajtót a legutóbbi helyreállításakor rekonstruálták, ugyanekkor készült az egykori főoltár alaprajzát érzékeltető téglarekonstrukció is. A háromszakasos sekrestye déli falán a hajóban látotthoz hasonló kialakítású konzolok között megfigyelhetők az egykori boltozat csúcsíves homlokívei.

120. kép

A kolostortemplom szentélyének romjai,
az előtérben a korai szentély jelzésével

121. kép
A kolostortemplom szentélyének romjai,
a kolostor kerengőfalának maradványaival

122. kép
A kolostortemplom szentélyének romjai,
a kolostor kerengőfalának maradványaival

123. kép
Egy oldalkápolna és a sekrestye boltozatainak lenyomata
a szentély egykori külső, északi falán

A templom nyugati homlokzatától délre nyílik a kolostor bejárata. Innen lépcső vezet a kerengő felé, amelyből ma az északi szárny nagyobb és a nyugati szárny kisebb részlete maradt fenn. A lépcsőtől délre egy csaknem négyzet alaprajzú helyiség falai láthatók.

Az 1936-os ásatás során előkerült számos kőfaragványt a feltárás után a templom hossz tengelyében kialakított sétány mentén és a szentélyzáródásban állították ki, majd 1953-ban a falkoronákon habarcsba ágyazva helyezték el, később egy részük a Laczkó Dezső Múzeumba került.

The church and the convent of the Dominican nuns of Veszprém, located northwest of the Castle Hill at the foot of Benedek hegy (Benedict Hill), only survived in ruins. The earliest written source mentioning the convent is the document of Bishop Bartholomew of Veszprém from 1240, in which he writes about the church he had commissioned and the community of nuns settled here. The first church of the convent, a single-nave building with a flat-ended sanctuary

124. kép
Tárcsás boltozatindító konzol az egykori oldalkápolnában,
a szentély északi falán

that was shorter than the present one, was probably already standing at the time. It was here that Saint Margaret of the House of Árpád was raised as a nun between 1246 and 1252, and the building complex is commonly known as Margaret's Church in her memory. According to documents dating from the last decades of the 15th century, the convent was dissolved around 1480 and transferred to a newly founded Observant Dominican monastery for men. The surviving corbels of the chancel and the sacristy suggest, similarly to the written sources, that the construction took place around 1500. During the renovations the church was extended with an elongated polygonal chancel, while keeping the nave built in the Árpád era. Side chambers were also added, a wider one to the north side of the chancel and a narrower one to the west, which opened from the nave. The chancel and the attached sacristy were covered with late Gothic-style brick vaults. The original arch was later narrowed by masonry and a rood-screen. The construction history of the convent, located south of the church, is not known, and excavations have only revealed the north-western room of the building and the northern wing of the cloister.

The convent must have ceased to exist at the latest when the castle was captured by the Turks in 1552, and the abandoned building complex fell into ruin during the era of the Ottoman conquest. The excavation of the church and the convent took place in 1936, under the leadership of Gyula Rhé, the director of the museum in Veszprém. After the excavation, the ruins were conserved; further restoration work took place in 1953, 1966 and 2009–2011.

Today, the highest existing sections are the northern wall and the end of the elongated, buttressed chancel, which is almost the same width as the nave and joins along three sides of the octagon. The layout of the 13th century flat-ended chancel and the side aisles, connected to the nave and the chancel from the north, are marked by distinctive stone paving. The remains of the main western entrance of the church and the staircase, consisting of four semicircular steps and leading into the nave, date from the 13th century. On the north side of the chancel wall, two funnel-shaped corbels, broken up with listels, have survived, which originally supported the stellar or net vault built around 1500. The shouldered sacristy door on the north wall of the chancel was reconstructed during the latest restoration, as were the bricks outlining the floor plan of the former high altar. On the south wall of the sacristy, between corbels of a similar design to those seen in the nave, the pointed arches of the former vault are revealed.

125. kép
Tárcsás boltozatindító konzol az egykori oldalkápolnában,
a szentély északi falán

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS FORRÁSOK:

- RÓMER** Flóris: A Bakony, terményrajzi és régészeti vázlat. Győr, 1860. 192–193.
- BÉKEFI** Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Budapest, 1907.
A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei, 3. köt. 1/3. 12, 14, 21, 59–62.
- PUSZTAI** Ilona: Veszprém, Margit romok, tudományos dokumentáció. OMF, 1966. Kézirat, MÉM MDK, Budapest. Tervtár, ltsz. 3916.
- ÉRI** István (szerk.): Veszprém megye régészeti topográfiája. Magyarország régészeti topográfiája 2. A veszprémi járás. Budapest, 1969. 234–235.
- GUTHEIL** Jenő: Az Árpád-kori Veszprém. A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 1. Veszprém, 1979. 166–181.
- KOPPÁNY** Tibor: A Közép-Dunántúl reneszánsz építészete. In: Ars Hungarica 12. 1984/2. 190–191, 193, 195.
- KOPPÁNY** Tibor: A Balaton környékének műemlékei. Művészettörténet - műemlékvédelem 3. Budapest, 1993. 26, 28, 31, 122.
- KRALOVÁNSZKY** Alán: Koldulórendek Székesfehérvárott és Veszprém megyében.
In: Haris Andrea (szerk.): Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Budapest 1994. 97–99.
- RAINER** Pál: A Szent Katalin domonkos apácakolostor. In: Géczi János (szerk.): A Séd völgye Veszprémben. Veszprém, 2000. 73–81.
- ROSTÁS** Tibor: Udvari művészet Magyarországon a 13. század második negyedében és közepén, avagy a Gizella-kápolna hazai kapcsolatrendszere. In: Műemlékvédelmi Szemle 2000/1–2. 5, 8, 40.
- TÓTH** Sándor: A felsőörsi préposti templom nyugati kapuja. In: Műemlékvédelmi Szemle 2000/1–2. 69–70, 74.
- RÁCZ** Miklós: Veszprém, domonkos-rendi templomrom építészeti felmérése. Szent István egyetem, Ybl Miklós Műszaki Főiskolai Kar, diplomamunka, 2002.
- VERESS D.** Csaba: A veszprémi Benedekhegy története. In: Veszprémi Szemle 8. 2005/3–4. 44–46., 55.
- RÁCZ** Miklós: Margit-romok, Miklós utca. Történeti anyag és korábbi régészeti ásatások összefoglalása, értelmezése. AMRK, 2007. Kézirat, MÉM MDK, Budapest, Tervtár, ltsz.: 40672.
- MÁTÉ** Zsuzsanna: Domonkos templom és kolostorrom, ún. Margit-romok helyreállítása.
Engedélyezési terv. KÖSZ, 2007. Kézirat, MÉM MDK, Budapest, Tervtár, ltsz.: 40917.
- RÁCZ** Miklós: A Veszprémi dominikánus kolostor. In: Buzás Gergely–Orosz Krisztina–Vasáros Zsolt (szerk.): Reneszánsz látványtár. Virtuális utazás a múltba. Budapest, 2009. 463–465.
- RAINER** Pál: A veszprémi középkori kolostorromok kutatása az 1930-as években és a Szent István-émlékév.
In: Veszprémi Szemle 11. 2009/2. sz. 17–19, 21–24.
- BRÁNYI** Mária: Kolostorok és kertek a Veszprémi Vár tövében. Maradandó élmény minden korosztálynak.
In: Veszprémi szemle 18. 2016/2. sz. 51–54.
- JANKOVICS** Norbert: „Wesperen, in qua ipsius episcopatus sedes est constructa.” Veszprém középkori egyházi topográfiája.
In: Karlinszky Balázs–Varga Tibor László (szerk.): „Capella Reginalis”.
A veszprémi püspökség a középkorban. Veszprém, 2021. 260, 263.
- ZÁGORHIDI CZIGÁNY** Balázs: A veszprémi Szent Katalin domonkos kolostor a késő középkorban.
In: „In: Karlinszky Balázs–Varga Tibor László (szerk.): „Capella Reginalis”.
A veszprémi püspökség a középkorban. Veszprém, 2021. 201–226.
- SZAKÁCS** Béla Zsolt: Árpád-kori építészet a Dunántúlon. Budapest, 2021. 602–603.